

УДК 37.06:37.011.31:364.62

А 98

Надія АШИТОК

ПРОФЕСІЇ СОЦІАЛЬНИЙ ПЕДАГОГ І СОЦІАЛЬНИЙ ПРАЦІВНИК: СПІЛЬНЕ І ВІДМІННЕ

У статті піднімається питання взаємозв'язку дефініцій соціальної педагогіки та соціальної роботи. Здійснено теоретичний аналіз їх взаємозв'язку. Актуалізується питання про необхідність подальшого розмежування двох сфер соціальної діяльності – соціально-педагогічної та соціальної роботи.

Ключові слова: *соціальна педагогіка, соціальна робота, професія, соціальний педагог, соціальний працівник.*

Постановка проблеми. Новий етап у розвитку людської цивілізації суттєво змінює уявлення про процес формування та розвитку людини, її існування, а тому якісно нові вимоги ставляться до соціальної системи, у якій комфортно повинна почувати себе кожна людина, незалежно від її соціального становища і походження, віку, фізичних та інтелектуальних особливостей тощо. Звісно, соціальна система кожної країни повинна трансформуватися у контексті власного соціально-економічного розвитку і політичної структури, ґрунтуючись на специфічних культурно-історичних і педагогічних традиціях, у тому числі у галузі соціальної і соціально-педагогічної роботи. У пошуках власного шляху у цій сфері незаперечно цінною є здорова конкуренція із соціальною роботою за кордоном, ознайомлення з якою не лише дає можливість дізнатися про діяльність зарубіжних колег, а й осмислити власний досвід та намітити перспективи подальшого розвитку вітчизняної соціальної теорії і практики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Своєрідність сучасного стану соціальної роботи і соціально-педагогічної діяльності в нашій країні значною мірою зумовлена особливостями процесу їх виникнення і передумовами цих подій, оскільки професіоналізація соціальної роботи і соціально-педагогічної діяльності та впровадження професійної освіти тих, хто її здійснює, відбулися на початку 1990-х рр. директивним шляхом з метою модернізації соціальної сфери за світовими стандартами, не зовсім враховуючи специфіку розвитку вітчизняної освіти і соціального забезпечення. Професія соціального педагога була впроваджена Рішенням Колегії Держкомосвіти від 13 липня 1990 р., а соціального працівника – Постановою Держкомпраці від 23 квітня 1991 р. “Про доповнення в Кваліфікаційний довідник посад керівників, спеціалістів і службовців”, згідно з якою до довідника було внесено кваліфікаційну характеристику “спеціаліст із соціальної роботи”, яка є рівнозначною прийнятій у світі посаді “соціальний працівник”. За порівняно короткий термін вітчизняними науковцями і практиками зроблено чимало. Проте до сьогоднішнього дня між ними точаться суперечки щодо змісту роботи соціального педагога і соціального працівника, трактування сутності понять “соціальна робота” і “соціальна педагогіка”, розмежування можливих сфер їх професійної діяльності, категорій клієнтів, специфіки послуг, сутності підготовки фахівців. Соціальну педагогіку науковці визначають по-різному – як галузь загальної педагогіки, що вивчає питання соціального виховання у процесі соціалізації (А.В. Мудрик) [4], і міждисциплінарна наука, що досліджує особливості соціалізації особистості у різних сферах соціального середовища (М.А. Галагузова) [8], і комплексна інтегративна наука про педагогічний потенціал соціуму та його здатність гармонізувати стосунки між суб’єктами (Л.В. Мардахаєв) [3]. Цікаво, що в теорії деколи соціальну роботу зближують з соціальною педагогікою. Наприклад, В. Бочарова визначає соціальну педагогіку як педагогіку соціальної роботи [1]. Дійсно, у багатьох країнах світу зазначені професії є еквівалентом “соціальному працівникові”. Наприклад, у ФРН на сьогоднішній день домінує думка про те, що, як з точки зору професійної діяльності, так і з

теоретичної, недоцільно говорити про їх розмежування. У цій країні виходять з міркування, що безпритульні і бездоглядні молоді люди потребують не лише педагогічної, але й матеріальної підтримки, і навпаки – молоді безробітні або наркомани потребують не лише матеріальної допомоги, а й педагогічного впливу.

В Україні ж професії “соціальний педагог” і “соціальний працівник” розрізняються, що пов’язано зі специфікою вітчизняного наукового пошуку, а також особливостями розвитку систем соціального забезпечення і захисту та освіти, у межах яких відбувалося виокремлення згаданих професій. Науковцями з метою розмежування цих професій історичний екскурс не використовувався.

Мета статті – теоретичний аналіз взаємозв’язку дефініцій соціальної педагогіки та соціальної роботи.

Спочатку про становлення соціальної педагогіки. У світі ця відносно молода галузь гуманітарного знання оформилася на початку ХХ ст. Переважна більшість дослідників пов’язують її становлення з ім’ям німецького філософа Пауля Наторпа, який у 1899 р. в книзі “Соціальна педагогіка. Теорія виховання волі на основі спільності” предметом соціальної педагогіки окреслив “соціальні умови освіти і освітні умови соціального життя” [5, 86]. За твердженням П. Наторпа, поняття соціальної педагогіки означає визнання того факту, що виховання індивіда зумовлюється соціальними причинами, а з іншого боку, надання людиноорієнтованої спрямованості суспільного життя залежить від відповідного цій спрямованості виховання осіб, які мають брати участь у житті [5, 210]. Майже через сто років після цього в Україні відбулася професіоналізація соціальної педагогіки. Може скластися враження, що вітчизняна соціальна педагогіка виникла на пустому місці і тому приречена ґрунтуватися лише на зарубіжному досвіді. Проте це не так. Звісно, слід брати до уваги директивне форсування розвитку цієї науки в Україні, проте логіка вітчизняного наукового пошуку ХХ ст. вимагала виділення цієї науки, адже вітчизняні науковці вже давно досліджували проблеми впливу соціального середовища на становлення і розвиток дитини. Цим займалися, починаючи з ХVІІІ ст. у межах педагогічних

досліджень, С. Сковорода, М. Пирогов, К. Ушинський, Г. Ващенко, А. Макаренко, В. Сухомлинський та ін. У ХХ ст. виділення соціальної педагогіки стало можливим у межах педології, основним завданням якої було дослідження дітей на різних вікових етапах. Л.С. Виготський, зокрема, писав: “Слід розкріпачити спеціальну школу від її кабали, якою її закабалили потураючи фізичному дефекту, живлячи його, а не лікуючи; перебудувати її на здорових основах реальної та соціальної педагогіки ...” [2]. Педологами були Б. Залкінд, П. Блонський, Л. Виготський та ін. Ідеї педології сприйняли і розвивали В. Бехтерев, Г. Россолімо, А. Нечаєв та ін. У ті часи по всій країні в школах працювали педологи, було створено низку педологічних інститутів. Основний удар по педологічному руху завдала формальна реалізація педологічних методів у вихованні дітей, яка показала вразливість некритичного застосування тестування учнів в освітній практиці за двома критеріями: недостатнє врахування “політичного моменту” – до складу, як тоді говорили, дефективних учнів за підсумками випробувань частіше потрапляли представники робітників і селян, а в складі обдарованих виявлялися діти інтелігенції та священиків; переоцінка біологічних факторів при тлумаченні випробувань та недооцінка культурно-історичного середовища для успішного виховання і навчання. Підсумком розчарування в педологічній практиці стала постанова ЦК ВКПб “Про педологічні перекручення в системі Наркомосу” (1936), яка фактично ліквідувала педологію як самостійну наукову дисципліну і громадський рух. Згідно з постановою, метод тестів був заборонений, а педологам рекомендувалося перекваліфікуватися в педагоги. Разом із педологічними ідеями на тривалий час втратили поширення й соціально-педагогічні. З 50-х рр. ХХ ст. почалося поступове повернення деяких ідей педології в педагогіку і психологію. Загалом у післяреволюційний та післявоєнний періоди до початку 90-х рр. елементи соціально-педагогічної роботи у межах виховного процесу в освітніх закладах виконували класні керівники, директори та їх заступники, вихователі і вожаті (зокрема, проводилася робота з батьками з метою корекції поведінки їх дитини, робота з групами однолітків з метою профілактики девіантної

поведінки, організація допомоги хворим учням тощо). Робота цих осіб досліджувалась у межах загальної педагогіки. Починаючи з 90-х рр. – часу професіоналізації соціально-педагогічної діяльності – у вітчизняній теорії і практиці здійснено чимало досліджень (цим займалися Н. Абашкіна, О. Безпалько, І. Зверева, Л. Міщик, А. Капська та ін.), у яких розкриваються різні аспекти соціально-педагогічної діяльності. За цей час з соціально-педагогічною тематикою захищено понад 200 кандидатських дисертацій.

Як наука, соціальна робота в Україні фактично почала оформлятися одночасно із впровадженням однойменної професії. Вітчизняними науковцями важко сприймається навіть назва науки, що позначається як робота, хоча й соціальна. Проте це не означає, що ця наука не має підґрунтя. Зазначена наукова галузь для свого становлення використовує знання зі сфер медицини та соціології, проте найбільше пов’язана з юриспруденцією. Питання соціального захисту і соціального забезпечення у вітчизняній науці вивчалися саме у межах правознавства. Вивченню питань соціального забезпечення присвятили свої праці В. Андрійів, Д. Гринюк, Б. Надточій, Т. Ніколаюк, Б. Сташків та ін. Історію становлення і розвитку соціальної роботи у межах науки про право вивчали А. Горілий, А. Скоробагатько та ін. Значний внесок у сучасну науку про соціальну роботу зробили В. Полтавець, А. Капська, М. Лукашевич, І. Минович та ін. Методологічним обґрунтуванням соціальної роботи займався, зокрема, донецький дослідник В. Сидоров. Він визначив соціальну роботу як “професійну роботу з надання допомоги особі, сім’ї, різним віковим і соціальним групам у розв’язанні їхніх психолого-педагогічних, медичних, правових, економічних та інших проблем “з метою поліпшення чи відновлення здатності перших до життєдіяльності” [7, 4]. А очолюваний І. Зайнишевим колектив запропонував розглядати теорію соціальної роботи як систему поглядів і уявлень щодо використання чи пояснення явищ і процесів, соціальних відносин, що виникають під впливом діяльності соціальних служб і органів соціального захисту та допомоги населенню [9]. Аналізуючи запропоновані підходи до визначень соціальної педагогіки і соціальної роботи, не можна не погодитися з думкою Є. Шаїна, який

наголошує, що при достатній наявності публікацій “момент істини” у визначенні цих наук ще не прийшов, оскільки пропонуються визначення, які іноді суперечать одне одному [10, 81].

Не менш складно аналізувати становлення соціально-педагогічної і соціальної роботи як практичної діяльності, оскільки вони також не виникли на пустому місці у зв'язку із впровадженням у 90-х рр. професій “соціальний педагог” і “соціальний працівник”. Соціальна робота реалізувалася задовго до цього часу у межах системи соціального забезпечення. Перші закони, у яких йшлося про соціальне забезпечення, були прийняті руськими князями ще у X ст. Зокрема, йдеться про Устав (закон) князя Володимира про доручення духовенству питань організації і нагляду за громадським піклуванням та “Руську правду”, яка була своєрідною соціальною програмою того часу. Державна система громадського піклування для всіх цивільних станів була вперше встановлена в законодавчому порядку Катериною II у 1775 р. у “Впровадженні для управління губерній”. У ХХ ст. (1918) система соціального забезпечення була підпорядкована Народному комісаріату соціального забезпечення при Раді народних комісарів, з 1946 до 1991 р. – Міністерству соціального забезпечення при Кабінеті Міністрів, у наш час – Міністерству соціальної політики. Важливо враховувати, що соціальна робота за часів радянської влади виконувалася не лише у межах зазначених структур, а й інших відомств, що належали до системи освіти, охорони здоров'я та внутрішніх справ. Державна система соціальної допомоги передбачала мінімум соціальних гарантій для громадян. Вона була безадресною й ґрунтувалася на патерналістичній моделі (модель соціальної політики у країні із директивною економікою, централізованим розподілом соціальних благ та послуг характеризувалася “батьківською” опікою держави над своїми громадянами, тотальним одержавленням соціальної сфери). Система соціального захисту послугоувалася урядовими та партійними постановами, що визначали категорії людей, на яких поширювалося соціальне обслуговування, що надавалось лише у стаціонарних закладах. Люди похилого віку та інваліди або опинялися у великих будинках-інтернатах, які мали переважно медичну орієнтацію,

або їх доглядали родичі. Суттєві зміни в соціальній сфері почалися у 80-ті рр. ХХ ст. і були пов'язані передусім із формуванням нових державних соціальних служб, призначених для надання послуг за місцем проживання. Так, у 1985 р. Міністерство соціального забезпечення УРСР зініціювало експеримент із соціально-побутового обслуговування самотніх непрацездатних престарілих громадян, які потребували стороннього догляду та допомоги у домашніх умовах. Експеримент засвідчив ефективність спеціалізованих служб, утримання яких обійшлося для держави у 10 разів дешевше, ніж утримання осіб цієї категорії у будинках-інтернатах. Для розвитку апробованої практики у 1987 р. був затверджений документ "Про затвердження типових положень (взірцевих) про територіальний центр соціального обслуговування пенсіонерів та одиноких непрацездатних громадян і про відділення соціальної допомоги вдома" [6]. У 90-ті рр. ХХ ст. почався розвиток системи нестационарних закладів для людей похилого віку, осіб із функціональними обмеженнями, молоді та сімей. Почали упроваджуватися сімейні форми догляду за дітьми, які залишилися без батьківського піклування, набули поширення соціальні служби для молоді, що до нашого часу продовжують орієнтуватися переважно на соціально-педагогічні форми роботи. Водночас у ці роки відроджувалися благодійність і волонтерство, розвивалися громадські організації і групи самопомоги, створювалися клуби і денні центри для дітей-інвалідів та їхніх батьків, людей із проблемами психічного здоров'я, наркозалежних осіб тощо.

Соціально-педагогічна робота здебільшого розвивалася у межах освітньої системи, що зумовлено, на наш погляд, віковою специфікою клієнтів, якими для соціального педагога є діти-сироти і діти, що залишилися без піклування батьків, діти з особливими потребами (з вадами розвитку), обдаровані діти, діти з девіантною поведінкою та сім'ї, у яких перебувають діти. Діти-сироти та діти з особливостями психофізичного розвитку, що з різних причин опинилися без опіки дорослих, ще у княжу добу були об'єктами особливого піклування, яке вони отримували у притулках при храмах і монастирях, нарівні з іншими особами, що потребували допомоги. Піклування часто

поєднувалося з навчанням. Наприклад, Ярослав Мудрий заснував на власні кошти сирітське училище, де утримувалися 300 юнаків. Уперше при Петрі I дитинство і сирітство стають об'єктом постійного піклування держави. У 1706 р. відкриваються державні притулки для кинутих дітей. Із державної скарбниці виділялися кошти на утримання і обслуговування цих дітей. Перші благодійні заклади, призначені саме для опікування сиріт і дітей, покинутих батьками, виникли у XVIII ст. при монастирях, а перший немонастирський дитячий притулок був відкритий у Петербурзі (1837) при Демидівському будинку “піклування трудящих” і називався “дитячими кімнатами”. За часів радянської влади усі діти, незалежно від їх психофізичних та соціальних особливостей, мали рівні права на отримання дошкільної, загальної середньої, професійно-технічної та вищої освіти. Вимога обов'язковості освітніх рівнів форсувала розвиток спеціальної освіти, оскільки ця вимога поширювалась і на дітей з особливими потребами. У 1930 р. відбувся перехід до загальної обов'язкової початкової освіти, у 1949 р. – до загальної обов'язкової семирічної освіти, у 1974 р. – до обов'язкової загальної середньої освіти. Водночас з цими переходами була створена диференційована система цензової спеціальної освіти. Від трьох типів навчальних закладів для дітей з порушеннями слуху, зору, інтелекту, що діяли у 30-х рр., система дійшла до восьми типів спеціальних шкіл (для глухих, слабочуючих, сліпих, слабозорих, дітей з порушеннями інтелекту, мови, опорно-рухового апарату, затримкою психічного розвитку) і п'ятнадцяти типів спеціального навчання (1991). Була організована система дошкільного виховання і навчання дітей з особливостями психофізичного розвитку. Всі спеціальні школи, за винятком допоміжних (для розумово відсталих дітей), дають випускникам цензову освіту, що відповідає рівню загальної освіти і робить можливим для них вступ до середніх спеціальних навчальних закладів та ВНЗ.

Розмежування роботи соціального педагога і соціального працівника в Україні підтримується не лише змістом роботи і складом клієнтів, як це було вже розглянуто нами, а й різною відомчою підпорядкованістю. Робота соціального педагога відбувається

переважно у закладах, підпорядкованих Міністерству освіти і науки та Державному комітету молодіжної політики, спорту і туризму, соціального працівника – Міністерству соціальної політики.

Висновки. На наш погляд, розмежовувати соціальну педагогіку і соціальну роботу варто на основі врахування змісту роботи. Загалом можна констатувати, що об’єднання цих професій в одну, як це спостерігається в багатьох країнах світу, в Україні найближчим часом не передбачається, оскільки соціальні працівники переважно орієнтовані на соціальне обслуговування і надання соціальних послуг, а соціальні педагоги, працюючи з дітьми і молоддю в закладах освіти або соціальних службах сім’ї, дітей та молоді, спрямовують свої зусилля на становлення і розвиток особистості шляхом використання потенціалу соціального середовища. Розрізняється робота соціального педагога і соціального працівника спрямуванням на різні категорії клієнтів. На сьогоднішній день клієнтами соціального педагога можуть бути діти-сироти і діти, що залишилися без піклування батьків, діти з особливими потребами (з вадами розвитку), обдаровані діти, діти з девіантною поведінкою та сім’ї, у яких перебувають діти. Клієнтами соціальних працівників є особи різного віку, що мають проблеми з соціальним забезпеченням – непрацездатні, самотні, багатодітні, неповні, малозабезпечені сім’ї, неповносправні особи різного віку та ін. Все ці причині зумовлені дещо інакшим шляхом розвитку вітчизняної наукової думки і своєрідним розвитком освіти та соціального забезпечення.

Література

1. Бочарова В.Г. Педагогика социальной работы / В.Г. Бочарова. – Режим доступа : opac.mpei.ru/notices/index/IdNotice:2579/Source:default.
2. Выготский Л.С. К психологии и педагогике детской дефективности / Л.С. Выготский // Хрестоматия по возрастной и педагогической психологии / под ред. И.И. Ильцова, В.Я. Ляудис. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1980. – Режим доступа : www.detskiysad.ru/ped/hrestomatia06.html.
3. Мардахаев Л.В. Социальная педагогика / Л.В. Мардахаев. – М. : Гардарики, 2005. – 269 с.
4. Мудрик А.В. Социальная педагогика учеб. для студ. пед. вузов / А.В. Мудрик ; под ред. В.А. Сластенина. – 4 – е изд., доп. – М. : Издательский центр “Академия”, 2003. – 200 с.

5. Наторп П. Социальная педагогика. Теория воспитания воли на основе общности / П. Наторп ; пер. А.А. Громбаха. – СПб. : Книгоиздательство О. Богдановой, 1911. – 360 с.

6. Про затвердження типових положень (взірцевих) про територіальний центр соціального обслуговування пенсіонерів та одиноких непрацездатних громадян і про відділення соціальної допомоги вдома. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0442-97>.

7. Сидоров В.Н. Социальная работа в Украине: проблемы становления и перспективы развития / В.Н. Сидоров // Інформаційно-методичний бюллетень Української Асоціації соціальних педагогів та спеціалістів з соціальної роботи. – Донецьк, 1992. – № 1. – С. 4.

8. Социальная педагогика : курс лекций / под общей ред. М.А. Галагузовой. – М. : Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2000. – 416 с.

9. Технология социальной работы / под ред. И.Г. Зайнишева. – М. : ВЛАДОС, 2002. – 240 с.

10. Шаин Е.Г. Российские парадоксы социальной педагогики / Е.Г. Шаин // Вестник Костромского государственного университета. – Кострома, 2012. – Т. 18. – С. 80 – 82.

Ашиток Надежда. Профессии социальный педагог и социальный работник: общие и различные черты. В статье рассматривается вопрос взаимосвязи дефиниций “социальный педагог” и “социальный работник”. Осуществлён теоретический анализ их взаимосвязи. Актуализируется вопрос о необходимости дальнейшего разделения двух сфер социальной деятельности – социально-педагогической и социальной работы.

Ключевые слова: социальная педагогика, социальная работа, профессия, социальный педагог, социальный работник.

Ashitok Nadya. Profession of social pedagogue and social worker: common and different. In the article the question of the interconnection of “social pedagogue” and “social worker” definitions is considered. The theoretic analysis of their interconnection is fulfilled. The question of the necessity of further division of the two social activity spheres – social-pedagogical and social work is actualized.

Key words: social pedagogic, social work, profession, social pedagogue, social worker.